

Dr hab. Wiesław Lizak

Warszawa, 12.04.2022.

Katedra Studiów Regionalnych i Globalnych

Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych

Uniwersytet Warszawski

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Fabio Coriolano pod tytułem

Social Protection in Muslim Countries: an Islamic Welfare Regime?

Promotor: prof. Luciano Segreto

Gdańsk 2022

Rozprawa doktorska Pana magistra Fabio Coriolano liczy 434 stron tekstu, z czego 388 stron stanowi zasadniczą część pracy, kolejne 40 stron zajmuje obszerny wykaz pozycji bibliograficznych, 4 strony zajmuje lista zawartych w pracy wykresów (list of figures), a 2 strony lista tabel (list of tables). Na treść pracy – oprócz stron redakcyjnych – składa się spis treści, wykaz zastosowanych w tekście skrótowców, wstęp, sześć rozdziałów merytorycznych oraz zakończenie stanowiące podsumowanie całości rozważań i najważniejsze wnioski.

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska stanowi oryginalne opracowanie naukowe o dużych walorach poznawczych. Jej tekst spełnia kryteria stawiane pracom doktorskim. Autor jest osobą kompetentną, dobrze przygotowaną do realizacji zadań naukowych. Zarówno pod względem merytorycznym, jak i metodologicznym rozprawa została przygotowana na wysokim poziomie naukowym, a stwierdzone drobne błędy (oczywiście w subiektywnym rozumieniu recenzenta) nie przekreślają ogólnie pozytywnej oceny całości. Przedstawiona rozprawa wpisuje się w nurt badań z zakresu ekonomii, jednocześnie należy stwierdzić, że autor wykorzystał dorobek innych nauk społecznych, zwłaszcza nauk o polityce, historii, socjologii, a także w pewnym stopniu religioznawstwa (rozważania dotyczące islamu) w jej opracowaniu, umiejętnie wykorzystując ustalenia tych dyscyplin do stworzenia interesującej narracji o przedmiocie badań. Tematyka pracy w takim kształcie badań porównawczych, jak zaprezentował to pan Coriolano, dotychczas znalazła niewielkie odbicie w piśmiennictwie

naukowym, co podnosi jej walory poznawcze. Struktura pracy jest logiczna, metody i techniki badań wykorzystane przez autora zostały poprawnie dobrane. Wykorzystana literatura przedmiotu jest obszerna i stanowiła solidną bazę źródłową dla przeprowadzonych analiz. Powyższe stwierdzenia pozwalają mi przedstawić pozytywną opinię o recenzowanej rozprawie i wysoko ocenić kompetencje naukowe pana mgr Fabio Coriolano.

1. Wybór tematu

Kwestia zabezpieczenia potrzeb społecznych, takich jak edukacja, ochrona zdrowia czy system zabezpieczeń rentowych i emerytalnych, należy do podstawowych funkcji każdego współczesnego państwa. Funkcjonowanie takiego systemu z jednej strony jest kwestią odpowiednich decyzji politycznych podejmowanych przez elity sprawujące władzę (sposób i kierunki redystrybucji dostępnych zasobów), z drugiej jest to problem gospodarczy, odzwierciedlający preferencje, formy i sposoby podziału dostępnych zasobów w taki sposób, by zapewnić jak najbardziej efektywne ich wykorzystanie z punktu widzenia racjonalności procesów ekonomicznych. Decyzje te muszą odzwierciedlać zarówno bieżące potrzeby społeczne oraz ekonomiczne państwa i społeczeństwa, jak i gwarantować stabilność i podtrzymywanie procesów rozwojowych w gospodarce w dłuższej perspektywie czasowej. Współczesne państwa mają duże doświadczenie w prowadzeniu racjonalnej polityki ukierunkowanej na realizację celów społecznych i rozwojowych, zwłaszcza dotyczy to państw rozwiniętych, o dużym wskaźniku PKB per capita, których gospodarka oparta jest na nowoczesnych technologiach. To państwa rozwinięte wyznaczają standardy polityki zabezpieczenia społecznego w świecie współczesnym.

Ogromne wyzwania rozwojowe charakteryzują natomiast państwa tzw. Globalnego Południa. Przy deficycie zasobów własnych (jak nowoczesne technologie czy wykształcona siła robocza) muszą one również realizować politykę pozwalającą na zapewnienie zaspokojenia podstawowych potrzeb społecznych. Tym bardziej jest to istotne wyzwanie w sytuacji rozprzestrzeniania się wzorców konsumpcyjnych kształtowanych w krajach wysoko rozwiniętych. Państwa Globalnego Południa muszą realizować strategie rozwojowe dające szansę na modernizację z jednej strony, ale też gwarantować stabilność systemu społeczno-ekonomicznego – z drugiej.

Wśród państw Południa, biorąc pod uwagę kryterium kulturowo-religijne, można wyróżnić sporą grupę krajów, w których islam stanowi podstawowe podłoże aksjologiczne, w oparciu o które kształtowany jest system organizacji życia społecznego oraz regulujące funkcjonowanie społeczeństwa w warstwie normatywnej. Rola islamu jest szczególnie istotna w tym kontekście, gdyż w tej właśnie religii w historycznym procesie jej rozwoju ukształtowały się specyficzne normy i wartości negujące zasadność podziału na sferę sacrum i profanum. Państwo arabsko-muzułmańskie, powstałe w wyniku profetycznej i politycznej aktywności proroka Mahometa, funkcjonowało w oparciu o połączenie funkcji politycznych i religijnych w ramach jednolitych struktur władzy (instytucja kalifa), co zapoczątkowało specyficzną dla tego kręgu kulturowego praktykę jedności władzy świeckiej i religijnej. Specyficzną rolę wypełniało także w państwie muzulmańskim prawo – odwołując się do źródeł religijnych, tworzyło system normatywny obejmujący każdy aspekt funkcjonowania państwa i społeczeństwa. Ta specyfika świata islamu do dzisiaj decyduje o kształcie rozwiązań w praktyce określających charakter instytucji państwowych – włącznie ze sposobem konstruowania zasad systemu politycznego czy gospodarczego (np. w odniesieniu do systemu bankowego i zasad jego funkcjonowania). Przy silnym przywiązaniu do tradycji i wartości społecznych definiowanych przez pryzmat konserwatyzmu w wielu grupach społecznych w państwach muzulmańskich religia odgrywa wyjątkową rolę jako punkt odniesienia dla elit władzy w określaniu zasad, norm i mechanizmów funkcjonowania państwa.

Z tej specyfiki wynika więc potrzeba podjęcia pogłębionych badań naukowych nad funkcjonowaniem współczesnych państw i społeczeństw muzulmańskich. Kwestia realizacji podstawowych potrzeb społecznych – różnie definiowanych, ale w podstawowym wymiarze odnoszących się do najważniejszych funkcji państwa w odniesieniu do zapewnienia bezpieczeństwa, możliwości realizacji aspiracji poszczególnych jednostek i grup społecznych, zabezpieczenia potrzeb biologicznych i emocjonalnych – staje się kluczowym wyzwaniem dla elit władzy. Sposób realizacji tych zadań jest w wielu przypadkach czynnikiem legitymizacji systemu politycznego i jego stabilności. Kwestia nabiera ostrości w świetle faktu, iż demokracja przedstawicielska jest wyjątkowo rzadko bazą dla legitymizacji reżimu politycznego w tych krajach, tak więc akceptacja systemu sprawowania władzy politycznej wiąże się z istnieniem koncesji na rzecz poszczególnych grup społecznych, które w ten sposób stają się gwarantem zachowania politycznego status quo. Koncesje te mogą przybierać różną formę, niemniej świadczenia związane z udziałem w redystrybucji dochodu narodowego stają się jedną z podstawowych form uwiarygodniania polityki danych elit. Jest to szczególnie widoczne w

przypadku reżimów politycznych dochodzących do władzy drogą niedemokratyczną. Zgłaszane najczęściej przy tej okazji programy reform mają na celu stworzenie nowej jakościowo sytuacji społecznej, dzięki której możliwe będzie poszerzanie beneficjentów takiego reżimu i tym samym zapewnianie jego stabilności.

Badanie tych zjawisk jest zadaniem trudnym i jednocześnie atrakcyjnym poznawczo, zwłaszcza że świat muzułmański nie jest monolitem i można znaleźć w jego obrębie wiele odmiennych rozwiązań i uzasadnień dla prowadzonej polityki przez poszczególne rządy. Autor recenzowanej rozprawy doktorskiej podjął się tego zadania i należy stwierdzić, że wybór tego tematu należy ocenić pozytywnie. Można co prawda postawić dodatkowe pytanie o kryteria wyboru tych, a nie innych państw (do świata islamu zaliczamy także niektóre państwa Azji Środkowej, Azji Południowo-Wschodniej oraz Afryki Wschodniej i Afryki Zachodniej), niemniej należy uznać, że objęcie badaniami wszystkich krajów z kręgu religii muzułmańskiej byłoby zajęciem bardzo trudnym, a jednocześnie każdy wybór dokonany przez autora mógłby spotkać się z pytaniem, dlaczego te, a nie inne kraje. Zestaw zaproponowanych przez autora państw jest bardzo duży, co pozwoliło na prezentację kilku odmiennych modeli polityki zabezpieczenia społecznego, dając szerokie spektrum badanego zjawiska.

2. Poprawność metodologiczna

Pod względem poprawności metodologicznej przedstawiona do oceny rozprawa spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim. Praca została przygotowana w ramach dyscypliny nauk ekonomicznych. Jako politolog nie czuję się więc w pełni kompetentny by oceniać warstwę metodologiczną rozprawy w tym wymiarze, niemniej biorąc pod uwagę fakt, iż autor wielokrotnie w swoich analizach odwołuje się do dorobku nauk o polityce, mogę z przekonaniem stwierdzić, że z punktu widzenia moich zainteresowań naukowych oraz dotychczasowych doświadczeń praca została przygotowana poprawnie.

Rozprawa w swej warstwie analitycznej jest wielodyscyplinarna i to determinuje tym samym specyfikę i zakres zastosowanych metod i technik badawczych. Na uwagę zasługuje swobodne poruszanie się przez autora w ramach naukowej narracji w przestrzeni różnych nauk społecznych i badanie współzależności pomiędzy różnymi płaszczyznami życia społecznego. Treść pracy w sposób szczególny wskazuje na istnienie współzależności pomiędzy polityką państwa, rozumianą jako funkcjonowanie jego systemu politycznego w ramach określonych uwarunkowań społecznych i kulturowych, a działaniami w ramach systemu prawnego,

administracyjnego i gospodarczego na rzecz realizacji celów społeczno-ekonomicznych (polityka społeczna). Można więc w tym kontekście m.in. podkreślić wykorzystanie metody systemowej (badania systemów społeczno-ekonomicznych w ich różnych odmianach). Autor bardzo często odwołuje się również do metod i technik właściwych statystyce – poprzez zamieszczone tabele i wykresy wprowadza szereg informacji ilustrujących tekst analityczny w danych fragmencie rozprawy, ale również wprowadzających nowe informacje, niekiedy pozwalające na rozszerzające interpretacje omawianych zjawisk i procesów. Zaletą tej metody jest także możliwość syntetycznego przedstawiania pewnych treści w atrakcyjnej dla odbiorcy formie. Do podstawowych metod zastosowanych w pracy należy również zaliczyć metodę porównawczą – autor prezentuje dosyć szczegółowe analizy odnoszące się do działań aż 15 państw z regionów Afryki Północnej, Bliskiego Wschodu i Azji Południowej oraz cząstkowe prezentacje odnoszące się do 5 mniejszych krajów z subregionu Zatoki Perskiej. To pozwoliło na wskazanie podobieństw i różnic pomiędzy poszczególnymi grupami państw, umożliwiło ich klasyfikację, zgodnie z przyjętymi wcześniej kryteriami oraz sformułowanie pewnych generalizujących wniosków.

3. Treść pracy i realizacja celu badań

Rozprawa doktorska Pana Fabio Coriolano składa się z sześciu rozdziałów, wstępu i zakończenia. Biorąc pod uwagę zawartość merytoryczną, można ją podzielić na dwie części. Rozdziały pierwszy i drugi zawierają treści ogólne, zawierające opis zastosowanej siatki terminologicznej, wyjaśnienie metodologicznych aspektów przeprowadzonej analizy, oraz treści bardziej ogólne, odnoszące się do specyfiki islamu i religijnych uwarunkowań ochrony socjalnej w państwach muzułmańskiego kręgu kulturowego. Zwłaszcza ten aspekt pracy jest interesujący, wskazuje bowiem na kontekst kulturowo-religijny jako istotną determinantę określającą sposób prowadzenia polityki społecznej i sposób podejścia do niej społeczeństw i różnych grup społecznych w poszczególnych państwach. Autor wskazuje na religijne źródła pewnych koncepcji/rozwiązań realizowanych w toku procesu realizowania celów społecznych przez państwo, jednocześnie jest świadom istnienia politycznych motywacji tego procesu – jako sposobu legitymizowania systemu politycznego i budowania pozytywnego wizerunku elit władzy. Autor wskazuje zresztą w tym kontekście na pozostałe elementy systemu czynników warunkujących realizację polityki społecznej, zarówno wewnętrzne, jak i występujące w środowisku międzynarodowym. M.in. wskazuje na pokolonialny charakter państwa, procesy globalizacji, istnienie dysproporcji rozwojowych, stratyfikację społeczną determinującą

pozycję, wpływy, zachowania poszczególnych grup społecznych jako istotne determinanty omawianych zjawisk. Pierwsza część rozprawy zawiera szereg ustaleń, które tworzą bazę pojęciową i metodologiczną dla treści zawartych w kolejnych jej rozdziałach.

Druga część pracy (kolejne cztery rozdziały) zawiera omówienie uwarunkowań i mechanizmów realizowanej ochrony socjalnej w poszczególnych państwach. Przynależność poszczególnych państw do konkretnych rozdziałów została określona poprzez istniejące różnice systemowo-polityczne determinujące sposób realizacji celów wchodzących w skład polityki społecznego zabezpieczenia podstawowych potrzeb. Każdy rozdział zawiera omówienie grupy krajów, które łączy pewne podobieństwo wynikające ze sposobu realizacji celów społecznych, a analiza każdego z nich została przeprowadzona zgodnie z przyjętym wcześniej schematem działania. Pozwala to na uchwycenie różnic i podobieństw pomiędzy poszczególnymi państwami. W kolejnych fragmentach pracy czytelnik może zapoznać się z grupą państw, które przeszły rewolucyjny proces zmian ukierunkowanych na modernizację, w których autorytaryzm stał się instrumentem dokonywanych zmian społecznych, a jednocześnie władze podjęły wysiłki na rzecz stworzenia swego rodzaju modelu opartego na współpracy z dotychczas upośledzonymi grupami społecznymi dla legitymizowania celów politycznej modernizacji. Druga grupa krajów została scharakteryzowana poprzez brak ustanowionych mechanizmów realizacji celów społecznych przez państwo, a jednocześnie elementy polityki społecznych są realizowane poprzez różnorodne mechanizmy nieformalne. Trzecia grupa państw to przede wszystkim monarchie, legitymizowane przez tradycyjne rozumienie władzy i polityki, z dominującą rolą władców jako stabilizatorów systemu społeczno-politycznego i realizowanej przez państwo polityki. Wreszcie czwarty rozdział tej części rozprawy zawiera analizę odnośnie tylko jednego państwa – a mianowicie Iranu – w którym rozwiązania polityczno-systemowe są wynikiem rewolucyjnych przemian po 1979 r., determinowanych m.in. przez specyfikę szyickiej odmiany islamu i koncepcji władzy opartej na grupie muzułmańskich teologów. W tym przypadku silnym motywem dla prowadzonej polityki społecznej jest m.in. konieczność legitymizacji systemu politycznego w oparciu o wartości rewolucji odwołujące się do wspólnoty upośledzonych materialnie obywateli. W czterech rozdziałach autor poddał analizie aż 20 państw, chociaż mniejsze kraje regionu Zatoki Perskiej zostały opisane mniej dokładnie – potraktowano je bowiem jako przedmiot analizy w ramach jednego podrozdziału.

W tym kontekście można zadać pytanie o racjonalność tak szerokiego zakresu badań. Innymi słowy, czy podobnych rezultatów badań nie udałoby się osiągnąć poprzez analizę

mniejszej ilości państw, co pozwoliłoby jednocześnie na pogłębienie i rozszerzenie niektórych zagadnień w ramach podejmowanych zadań. Na przykład interesujące dla czytelnika byłyby zapewne rozważania dotyczące Algierii po Arabskiej Wiośnie, czy też po odejściu z urzędu prezydenta Abd al-Aziza Butefliki. Podobne uwagi można zgłosić do prezentacji innych państw. Wydaje się jednak, że taki, a nie inny dobór materiału badawczego ma swoje pozytywne strony. Wnioski płynące z przeprowadzonych badań są dobrze udokumentowane w materiale źródłowym i pozwalają na wskazanie specyfiki pewnych grup krajów w zależności od historycznych, politycznych czy kulturowych kontekstów. Pewien niedosyt budzi natomiast zawartość wstępu i zakończenia. Zapewne dla czytelnika interesujące byłoby szersze przedstawienie założeń badawczych i metodologicznych, czy też hipotez we wstępie rozprawy oraz pogłębionych wniosków w jej zakończeniu.

4. Ocena formalnej strony rozprawy

Język pracy należy ocenić pozytywnie, jest poprawny z punktu widzenia zarówno formy, jak i treści przekazu. Użyta terminologia jest zgodna z zasadami metodologii naukowej i poprawności językowej. Praca została także bardzo dobrze udokumentowana – odsyłacze w tekście i zawartość bibliografii wskazują na rzetelną kwerendę biblioteczną przeprowadzoną przez autora. Poprawnie także została przygotowana pod względem technicznym, literówki i drobne błędy językowe są naprawdę rzadkie, chociaż oczywiście przed ewentualną publikacją praca powinna być poddana redakcji językowej i technicznej. Przykłady takich drobnych niedociągnięć znajdziemy na stronie 241, gdzie została powtórzona treść jednego akapitu. Na stronie 180 znajdziemy nie do końca wiarygodną wielkość GDP dla Libii. Na stronie 197 znalazło się zdanie: „The private sector – instead – provided three times more job positions than the private sector.” (chodzi o Liban). W podrozdziale o Pakistanie znajdziemy wykresy dotyczące Jemenu – zapewne to pomyłka w podpisie (s. 263), a na stronie 313 zabrakło tytułu podrozdziału (fragment o politycznym islamie w Maroku). Takich błędów można jeszcze kilka wskazać. Nie chcę tu jednak robić ich pełnej listy, chodzi jedynie o wskazania konieczności dodatkowej korekty przed ewentualnym opublikowaniem rozprawy. Jednocześnie mam w pełni świadomość, że te błędy są jedynie efektem nieuwagi i nie wpływają one na pozytywny odbiór całości rozprawy.

5. Konkluzja

Moja ocena rozprawy doktorskiej Pana mgr Fabio Coriolano jest pozytywna. Doskonale udokumentowana w literaturze źródłowej, poprawna metodologicznie, świadcząca o ogromnej wiedzy autora na temat świata muzułmańskiego, przygotowana poprawnie pod względem językowym, odwołująca się do właściwej terminologii naukowej, a jednocześnie zrozumiała i przejrzysta pod względem narracji, praca ta zasługuje na wysoką ocenę. Biorąc powyższe pod uwagę, stwierdzam, że rozprawa przedstawiona przez Pana mgr Fabio Coriolano pt. *Social Protection in Muslim Countries: an Islamic Welfare Regime?* spełnia ustawowe wymogi stawiane pracom doktorskim i wnioskuję o dopuszczenie go do kolejnego etapu procedury i publicznej obrony.

Wiesław Girek